

Таццяна Казімірская (Магілёў)

**ФРАЗЕЛАГІЗМЫ ЯК ЭФЕКТЫЎНЫ СРОДАК
ІМПЛІЦЫТНАГА ПЛАНУ ВЫРАЖЭННЯ
Ў ТРАГІКАМЕДЫ А. МАКАЁНКА “ТРЫБУНАЛ”**

Творчая спадчына народнага пісьменніка Беларусі Андрэя Макаёнка – унікальная, самабытная, сапраўдная падзея нацыянальнай культуры і літаратурнай мовы. Аналіз пісьменніцкага стылю і мовы твораў дае магчымасць пераканацца ў тым, што драматург меў рэдкі талент сапраўднага мастака слова, выкарыстоўваючы разнастайныя маўленчыя

сродкі для стварэння экспліцытнага і імпліцытнага плану і плану зместу, г.зн., літаратурна-мастацкага тэксту і падтэксту.

Фразеалагічныя адзінкі – гэта вобразныя, эмацыянальныя, экспрэсіўныя выразы з цэласным значэннем, якое не вынікае са значэння асобных слоў-кампанентаў: *дурыкі строіць, прыкусиць язык, сам не свой, бачыць наскрозь, руку прыкладзі, са свету звесці, кепікі строіць, з глузду (глуздой) з’ехаць* і інш.

Фразеалагізмы як сродак выказвання імпліцытнай інфармацыі, або стварэння падтэксту, у трагікамедыі “Трыбунал” выкарыстоўваюцца і для перадачы асноўнай ідэі, і для характарыстыкі асобных вобразаў твора надзвычай шырока, пачынаючы з аўтарскіх рэмарак. З дапамогай дзеясловага фразеалагізма *паліваць зямлю крывёю* [1, с. 342], які мае значэнне ‘гінучы, паміраць ці пакутаваць, абараняючы Радзіму’ [2, т. 1, с. 581], а таксама адна тыпунага фразеалагізма *паліваць зямлю слязамі* [1, с. 342], які мае значэнне ‘горка плакаць’ [2, т. 1, с. 581], А. Макаёнак эмацыянальна дакладна, вобразна адлюстроўвае ў п’есе аб’ектыўную рэчаіснасць – жорсткую атмасферу ваеннага часу і характары людзей, што апынуліся перад цяжкім жыццёвым выпрабаваннем.

А. Макаёнак таксама выказвае нянавісць, непрымірымасць хыхароў акупіраванай часткі Беларусі да немцаў не толькі фразеалагізмамі, але і народнымі выслоўямі, фальклорнымі праклёнамі разам з прыфраземнымі кампанентамі, напрыклад:

П а л і н а: *Каб цябе так пад бакі калола! Каб табе на вочы такія бельмы, як у майго мужа на с... лапікі. “Вызваліцель”! Пазачынялі ўсё. Каб табе заўтра дамавіну зачынілі!* [1, с. 343].

Усе ўжытыя ў выказванні фразеалагізмы, праклёны (*‘каб цябе так пад бакі калола’, ‘каб табе на вочы такія бельмы’, ‘каб табе заўтра дамавіну зачынілі’*) маюць адно значэнне – ‘пажаданне смерці’. Гэтыя адзінкі ў кантэксце твора набываюць наступныя імпліцытныя значэнні: 1) пажаданне краху нямецкім захопнікам; 2) пажаданне перамогі савецкай арміі; 3) пажаданне хутчэйшага вяртання дадому сыноў і зяця Паліны.

Прастамоўная, нават грубаватая, ідыёма *‘гад ... паласаты’* ўжываецца ў творы двойчы: 1) у дачыненні да захопнікаў [1, с. 343] са значэннем *‘злыдзак, нягоднік, агідны, шкодны каварны чалавек’* [2, т. 1, с. 243]; 2) у дачыненні да Цярэшкі Калабка – у форме *‘гад паласаценькі’* [1, с. 381], гэты выраз памяншальна-ласкальная канатацыя прыметніка ў спалучэнні з пэўнай інтанацыяй істотна памяншае сэнс выказвання, а значыць, і адносіны да Калабка.

Асноўная ідэя трагікамедыі – паказ непрыкметнага, простага чалавека – Цярэшкі Калабка, які на самой справе здольны на гераічны ўчынак, па падзвігі. Яна раскрываецца таксама і з дапамогай фразеалагічных адзінак. Напрыклад, у маўленне жонкі Калабка Паліны А. Макаёнак уводзіць шмат фразеалагізмаў – характарыстык Цярэшкі:

1) П а л і н а (*Паліна і Надзейка пасміхаюцца і пераглядваюцца*). Такага начальства **да Масквы ракам не пераставіш** [1, с. 345].

Прастамоўны, грубы фразеалагізм '**да Масквы ракам не пераставіш**' не толькі мае значэнне 'залішне многа каго-небудзь' [2, с. 180], але і імпліцытна выказвае рэзка адмоўныя адносіны Паліны да ўчынка мужа, рашучасць не пашкадаваць бацьку сваіх дзяцей, калі той на самой справе стаў здраднікам.

2) П а л і н а. Знайшлі старасту – **курам на смех** [1, с. 549–550].

3 дапамогай размоўнага, неадабральнага фразеалагізма '**курам на смех**' у значэнні 'вельмі дрэнны', 'вельмі недарэчна, бяссэнсава, смехатворна' [1, с. 549–550] Паліна імпліцытна выказвае думкі: 1) Цярэшка дрэнны чалавек, і стараста з яго будзе таксама дрэнны; 2) гэта дрэнная, бессэнсоўная справа (прызначэнне Цярэшкі старастам) дабром не закончыцца; 3) не да смеху будзе тым, хто прызначыў Цярэшку старастам і яму самому.

1) П а л і н а (*Сырадоеву*). Ды ў яго ж **ні выгляду, ні погляду, ні фігуры, ні голасу!** Ён жа пастухом быў, і выгляд яго такі. Яго ж нават авечкі не баяліся [1, с. 351].

Адзначаныя неадабральныя народныя выслоўі дапамагаюць не толькі стварыць вобраз непрыкметнага, маленькага чалавека, а імпліцытна выказаць негатыўныя адносіны да паводзін Калабка і надзею на тое, што ўсё яшчэ можна выправіць: адмовіцца ад пасады і пазбавіць сям'ю ад ганьбавання і помсты.

3) П а л і н а ...Во як шарахну **між вачэй**, дык **ад** тых **іскраў** і прыкуруш [1, с. 363].

У названай рэпліцы А. Макаёнак творча апрацаваў вядомы фразеалагізм 'іскры з вачэй пасыпаліся (пасыплюцца, сыплюцца)', які мае размоўны характар і значэнне 'ў каго-небудзь замітусілася ў вачах ад моцнага ўдару' [1, с. 467]. Імпліцытна ж гэты дзеяслоўны фразеалагізм дапамагае выказаць рашучы намер Паліны павярнуць сітуацыю і выратаваць добрае імя сям'і, дзяцей і ўнукаў.

Такім чынам, Паліна з дапамогай указаных фразеалагізмаў імпліцытна выказвае сваё абурэнне да рашэння мужа стаць старастам пры немцах. Яна заклапочана далейшым лёсам сваёй сям'і, сыноў, якія ваююць на фронце, лёсам сваёй краіны. Разам з тым жонка ніяк не можа паверыць у здраду мужа.

У рэпліках самога Цярэшкі таксама ўжываюцца ацэнныя фразеалагізмы і дапамагаюць імпліцытна стварыць вобраз "самога сябе". Напрыклад:

1) Ц я р э ш к а. ...Яны толькі што... **вывелі** мяне... **ў начальства!** [1, с. 347]. Аўтар выкарыстоўвае ў адпаведнасці з кантэкстам функцыянальна не замацаваны дзеяслоўны фразеалагізм '**выйсці ў людзі**' са значэннем 'дапамагаць каму-небудзь заняць трывалае або высокае становішча

ў жыцці [1, с. 206]. З дапамогай адзначанага фразеалагізма і адпаведнай інтанацыі Цярэшка імпліцытна стараецца: 1) выклікаць у жонкі пачуццё павагі да немцаў; 2) каб яна не ставілася да іх варожа; 3) каб не перашкаджала выконваць заданне партызан; 4) каб не нарабіла бяды.

2) Ц я р э ш к а. Ну а ці думаў хто, ці сніў, што я, такі (жэст *дзвюма рукамі ўніз – нікчэмны быццам*) Цярэшка-пастух і **выб'юся ў начальства?** [1, с. 357]. Размоўны дзеяслоўны фразеалагізм **'выбівацца (выбіцца) у людзі'** абазначае 'з вялікімі цяжкасцямі, пасля доўгіх намаганняў дабівацца высокага становішча ў жыцці, у грамадстве [1, с. 203] і супрацьпастаўляецца сваім значэннем названаму вышэй фразеалагізму **'вывесці ў людзі'**.

Ці сам Калабок атрымаў пасаду, ці яму дапамаглі? Так з дапамогай фразеалагізмаў-антонімаў імпліцытна перадаюцца сумненні персанажа ў яго асабістых заслугах, заслугах маленькага, непрыкметнага чалавека.

3) Ц я р э ш к а. ...Чалавекам стаў! Не, не чалавекам, а богам! Хай сабе дзікім богам, але ж богам! Чула? Над усімі вамі я – **цар, бог і воінскі начальнік!** Хачу – караю, хачу – мілую! А? [1, с. 362].

Размоўны, іранічны фразеалагізм мае значэнне 'самае галоўнае, адзінае начальства' [2, т. 2, с. 537]. Названая фразеалагічная адзінка імпліцытна выражае сумненні, супярэчлівыя пачуцці, выкліканыя падзеямі ў сям'і і ў партызанскай барацьбе Цярэшкі Калабка. Асноўная мэта ўжывання названых фразеалагізмаў – знайсці хоць што-небудзь станоўчае, каб апраўдацца герою за свой учынак.

4) Ц я р э ш к а (падыгрывае). Ну, а як жа – стараўся з усіх сіл, а за старанне – **дулю пад нос. (Кукіш ім!)** [1, с. 357].

К а м е н д а н т. Што есць "дулю"?

Цярэшка ахвотна паказвае немцу кукіш.

Ц я р э ш к а. Вось яна!

Сырадоёў б'е Цярэшку па руцэ [1, с. 352–353].

Прастамоўны фразеалагізм 'дулю пад нос' мае два значэнні: 1. Зусім чаго не (атрымаць, даваць і пад.). 2. Выказванне катэгарычнага адмаўлення, прэрэчання [2, т. 1, с. 348], а разам з жэстам, які "ахвотна" дэманструе персанаж, ён набывае яшчэ і імпліцытнае значэнне: 'на самой справе Цярэшка збіраецца выконваць заданне партызан, а не загады немцаў'.

Бачачы рашуча настроеных сямейнікаў, Цярэшка сам так ацэньвае сваё становішча:

5) Ц я р э ш к а. ...Во **папаўся ў нерат – ні ў зад ні ў перад** [1, с. 370].

Інтрыга трагікамедыі захоўваецца амаль да самага фіналу. Таму пакуль што толькі самому Калабку зразумелы падтэкст адзначанай фразеалагічнай адзінкі: 'як дапамагчы партызанам і не наклікаць бяды на сваю сям'ю'.

У трагікамедыі А. Макаёнка “Трыбунал” фразеалагізмы не толькі індывідуалізуюць маўленне герояў, выступаючы паказчыкамі прыналежнасці персанажаў да пэўнага грамадскага асяроддзя, але і служаць для імпліцытнай перадачы думак. Сэнс фразеалагічнай адзінкі, яе зафіксаваны ўнутраны змест, што вельмі часта выкарыстоўваецца А. Макаёнкам імпліцытна, актыўна ўдзельнічае ў стварэнні падтэксту мастацкага твора.

Літаратура

1. Макаёнак, А. Збор твораў у 2-х т. Т. 1-ы / А. Макаёнак. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980.
2. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1993.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кутешова